

ЗРУШЕННЯ У СТРУКТУРНОМУ ЧЛЕНУВАННІ ІНФІНІТИВА В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається питання становлення і розвитку інфінітивних форм у німецькій мові; виявлено загальні і специфічні риси еволюції морфологічних властивостей інфінітива і його переходу із іменникової до дієслівної парадигми; визначено особливості спрощення морфемного членування структури інфінітива (від чотирьох/п'яти до двох) й основні етапи її модифікації в історії німецької мови.

Походження інфінітива сучасних європейських мов привернуло пильну увагу лінгвістів у другій половині минулого століття й активно розроблялося в теоретичному плані відомими вітчизняними й зарубіжними лінгвістами М. М. Гухман, В. М. Жирмунським, К. Г. Красухиним, Е. А. Макаєвим, В. М. Ярцевою, Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Івановим, Ю. О. Жлуктенком, Т. А. Яворською, В. В. Левицьким, В. Г. Таранцем, Д. Дистерхефтом та ін. Інтерес дослідників концентрується навколо джерел і шляхів виникнення інфінітивних форм [1; 2], а також історичного аспекту типологічних рис інфінітива [3]. Однак ці питання, як і проблема лінгвістичної хронології становлення і подальшого розвитку інфінітива і його форм в окремих сучасних європейських мовах, досі залишаються не вирішеними у повному обсязі.

Метою цього дослідження є виявлення особливостей розвитку структури інфінітивних форм в історії німецької мови, яка історично входить до групи германських мов.

Система інфінітива давньовісхньонімецького періоду складається із відмінюваних форм інфінітива з граничним і неграничним значеннями, які утворюються за допомогою флексій [4; 5], порівн.

<i>neman</i> (неграничне значення)	<i>gineman</i> (граничне значення)
Ном. <i>neman</i>	<i>gineman</i>
Ген. <i>nemannes</i>	<i>ginemannes</i>
Дат. <i>nemanne</i>	<i>ginemanne</i>
Акуз. <i>neman</i>	<i>gineman</i>

Метод трьохаспектного зіставлення В. І. Максимова [6: 78] виводить нас на такі складники структури інфінітива:

Ряди зіставлення	Аналізоване слово – <i>neman</i>
1-й ряд	<i>neman, neman-n-es, neman-n-e, neman-ō</i>
2-й ряд	<i>nem-a-n</i>
3-й ряд	<i>nema-n(o), neria- n(o), machō - n(o), habê- n(o)</i>

При членуванні афіксів інфінітива визначаємо їхній статус:

- 1-й ряд – флексії *-n-es, -n-es, -ō*;
- 2-й ряд – основоутворюючий суфікс *-a- (-ia-, -ô-, -ê-)*,
- 3-й ряд – суфікс інфінітива *-n(o)-*.

Склад давньовісхньонімецького інфінітива є *чотирьохчленним* для інфінітивів з неграничним значенням, напр., див. *nemannes*: корінь (*nem-*), основоутворюючий суфікс (*-a-*) і суфікс інфінітива (*-n(o)-*) і флексія відмінку; *п'ятичленним* для інфінітивів з граничним значенням, які додатково отримують префікс *ge-*.

Корінь і основоутворюючий суфікс складають дієслівну основу. Корінь є носієм лексичного значення, основоутворюючий суфікс указує на належність до певного морфологічного типу дієслова: *nem-a-n* (сильне дієслово), *diur-ia-n* (слабке дієслово 1 класу), *scoiww-ô-n* (слабке дієслово 2 класу), *hab-ê-n* (слабке дієслово 3 класу). Морфологічний тип дієслова не впливає на парадигматику давньогерманського інфінітива: відмінкові флексії у всіх типів ідентичні. Суфікс – *n(o)-* виконує, скоріше, словотворчу функцію, а флексія слугує для вираження синтаксичних відношень інфінітива стосовно інших слів у словосполученнях і реченнях.

Структура вихідної моделі давньоверхньонімецького інфінітива *nemannes* (з неграничним значенням) і *ginemannes* (з граничним значенням) може бути представлена за формулою Г. О. Винокура [7: 441] таким чином:

$$\{[(nem + a) + n] + n-es\}$$

$$<gi + [(nem + a) + n] + n-es>$$

Морфологічний склад вихідної моделі відповідає структурним ознакам давньоверхньонімецького слова, яке було багатоморфемним [8: 30].

У сучасній німецькій мові існують морфологічні класи дієслів, які відрізняються один від одного, передусім, формантами при їх дієвідмінюванні. Інфінітиви цих морфологічних класів, однак, за своєю структурою є ідентичними. На ранніх етапах розвитку виокремлюються дві форми утворення інфінітива – правильних і неправильних дієслів, структура яких є нетотожною за кількістю й якістю елементів. До перших належить більша частина інфінітивів, котрі утворюються за продуктивною на даний момент моделлю, до других – претерито-презентні й атематичні дієслова.

Вихідна модель регулярних дієслів германських мов є багатоморфемною і складається із чотирьох/п'яти елементів. На момент формування окремих германських мов (період давньогерманських мов) іменні основи практично втрачають свою первісну значущість. У результаті основоутворюючий суфікс позбавляється самостійності і зливається із суфіксом інфінітива. У давньоверхньонімецькій період обидва утворюють нерозривну єдність, яка не підлягає членуванню на складники: *nem-an*. При цьому відбувається перебудова афіксів, у результаті якої основа скорочується на користь суфікса. Функція останнього також змінюється: він бере участь в утворенні інфінітива і на ранніх етапах демонструє морфологічний тип дієслова. На цій підставі цю морфему варто розглядати як *формоутворюючий* або *словозмінний суфікс* [9: 544]. Те, що це суфікс, а не флексія свідчить той факт, що дана морфема зберігається у відмінкових словоформах інфінітива: *nem-ann-es*.

Утрата основоутворюючого показника приводить до зменшення відокремлених словотвірних елементів (з п'яти до чотирьох, з чотирьох до трьох):

Інфінітив з неграничним значенням:

$$[(nem + an) + \acute{o}], \text{ де } \acute{o} - \text{нульова флексія}$$

Інфінітив з граничним значенням:

$$gi + [(nem + an) + \acute{o}]$$

Спрощення моделі відбувається через випадання додаткового *-n-*, який подвоював суфікс. Цей процес припадає на початок середньовісньонімецького періоду (XI ст.):

(i) *da bedorfen wir ce habene vor frouwen herlich gewant* (NL, 352: 4).

"Нам потрібно перед жінками бути у гарному одязі".

На початок ранньоновісньонімецького періоду (XIV в.) у структурі інфінітива відмічаються значні зміни, які викликають подальшу редукцію кількості елементів. По-перше, виникає відмінкова категорія, а разом з нею і відмінкові закінчення. Починаючи з кінця середньовісньонімецького періоду форма інфінітива з нульовою флексією витісняє флексивні відмінкові форми інфінітива. Оскільки виникає опозиція відмінкових форм, де показником слугують флексії, то відпадає необхідність виділення і нульової флексії.

Префікс *ge-*, який закріплюється як обов'язкова формальна ознака дієприкметника II, втрачає своє первісне видове значення і виходить з ужитку. В результаті чого структура інфінітива у нововісньонімецький період стає двочленною:

$$(nehm + en)$$

Функція дієслівної основи як носія лексичного значення зберігається; морфема *-en* десемантизується: зникає функція показнику морфологічного типу дієслова.

Не зважаючи на прозорість структури простого інфінітива сучасної німецької мови, яка складається із двох морфем – дієслівної основи і кінцевого афіксу, у лінгвістиці немає єдиної думки про морфологічний статус останнього елементу. У багатьох граматиках він розглядається як суфікс і протиставляється особовим закінченням дієслова [10]. Інші називають його флексійним морфом, оскільки він не бере участь у словоформах дієслівної парадигми і в утворенні похідних, що є характерною ознакою закінчень [9; 11].

Услід за В. Флейшером ми визнаємо зберігання за *-en* словотвірної функції через те, що ця морфема слугує єдиним елементом вербалізації у тому випадку, якщо ми будемо розглядати інфінітив як "основну форму" дієслова. При утворенні дієслова типу *erfrischen* від прикметника "frisch" і *verarzten* від іменника "Arzt" у сучасній німецькій мові діють конфікси *ver-* і *-en* (у Флейшера – *перевні дериваційні елементи*). Дієслів **frischen* і **arzten*, до яких змогли би приєднатися префікси, не існує. Якщо *-en* не вважать дериваційною морфемою, то елементи словотвору варто розглядати як "префіксальні деривати, при цьому зникає і принципова різниця між суфіксом і префіксом" [10: 138]. Оскільки морфема *-en*, починаючи з ранньоновісньонімецького періоду, поєднує у собі функції закінчення і суфікса, її потрібно розглядати як *словотвірний суфікс*.

У структурі інфінітива сучасної німецької мови відбувається розширення суфікса: *-el-n*, *-er-n*: *babbeln*, *rädern*. Елементи *-el-* і *-er-* В. Флейшер розглядає як самостійні суфікси з ітеративним і зменшеним (*liebeln*) або зі словотвірним значеннями (*häufeln*) [10: 143]. У XVII столітті впроваджується розширений суфікс *-ier-en* серед дієслів іншомовного походження: *telefonieren*, *computerisieren* й ін.

Структура інфінітива з раннього середньовіччя не зазнає значних змін і зберігає двохчленність:

Таблиця 1.

Таблиця змін членування інфінітива у німецькій мові

Період Пара метри	двн	свн	нвн
Характер афіксів:	<i>ginemannes</i> - префікс - корінь - основоув. суфікс - суфікс інфінітива - відмінкова флексія	<i>ginemanes</i> - префікс - корінь - суфікс інфінітива - відмінкова флексія	<i>nehmen</i> - корінь - суфікс інфінітива
Кількість афіксів:	5 / 4	4 / 3	2

Структура інфінітива в процесі розвитку німецької мови зазнає значних змін, які характеризуються такими ознаками:

- спостерігається спрощення морфемного членування структури, що зумовлене, з одного боку, загальною тенденцією германських мов, з іншого боку – входженням інфінітива до дієслівної парадигми; структура інфінітива скорочує кількість морфем від чотирьох/п'яти до двох (XIII – XIV ст.) за дієслівною моделлю і складається із етапів:

Спільногерманський період: *(gi-) nem-a-n(n)-es* (чотири/п'ять морфем)

Давньовісньогерманський: *(ge-) nem-an(n)-es* (три/чотири морфеми)

Середньовісньонімецький: *nem-en* (дві морфеми)

Сучасна німецька мова: *nehm-en* (дві морфеми)

До загальномовних ознак структурної модифікації належать:

- перерозклад основ повнозначних частин мови через утрату основної функції тематичного голосного: в інфінітиві він відбувається на користь формоутворчого суфікса інфінітива;

- редукція кінцевого голосного, яка створює сприятливі умови для нейтралізації голосних і уніфікації суфікса інфінітива. Еволюція закінчень зумовлюється існуючою у морфемах німецької мови надмірністю. Зайвими в інфінітиві виявляються відмінності у вокалізмі суфікса, які на той момент десемантизовані;

Специфічними ознаками структурного розвитку інфінітива є: спрощення структури через втрату категорії відмінювання в результаті зникнення відмінкових флексій; спрощення структури через втрату префіксом *ge-* видового значення; розширення семантики суфікса інфінітива та його трансформація у слово-формотворний афікс (суфікс).

У зв'язку з перетворенням у слово-формотворний суфікс кінцева морфема *-en* стає показником інфінітива як граматичної форми дієслова й словотвірним елементом вихідної форми дієслова. Переосмислення суфікса й втрата категорії відмінювання сприяли закріпленню в інфінітива дієслівних ознак. У сучасній німецькій мові простий інфінітив – двохчленний: презентна основа + формотворчий суфікс. Така структура є зручною для формування на її основі аналітичних форм інфінітива, наповнення новими граматичними значеннями. Специфічним для інфінітива є перехід із однієї частини мови в іншу і його остаточне закріплення в дієслівній системі.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні специфіки й еволюції функціонування неправильних дієслів і виявленні ведучого морфологічного типу в уніфікації інфінітивних форм німецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов. – М. : Едиториал УРСС, 1998. – 420 с.
2. Красухин К. Г. Аспекты индоевропейской реконструкции : Акцентология. Морфология. Синтаксис / К. Г. Красухин. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 452 с.
3. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 528 с.

4. Ярцева В. Н. Сопоставительный анализ структуры слова в современных германских языках / В. Н. Ярцева // Проблемы морфологического строя германских языков. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 5–14.
5. Долгополова Л. А. Інфінітив в історії німецької мови (IX–XX ст.) : [монографія] / Л. А. Долгополова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – 207 с.
6. Максимов В. И. Структура и членение слова / В. И. Максимов ; [предисл. Ю. А. Бельчикова / изд. 2-е, стереотипное]. – М. : КомКнига, 2006. – 152 с.
7. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Госучпедгиз, 1959. – 492 с.
8. Зиндер Л. Р. Историческая морфология немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – Л. : Просвещение, 1968. – 262 с.
9. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : ООО "Издательство Астрель", ООО "Издательство АСТ", 2001. – 624 с.
10. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высш. школа, 1984. – 264 с.
11. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. [19. Aufl.]. – Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt, Verl. Enzyklopädie, 1999. – 736 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

NL – das Nibelungenlied // Nibelungenlied. Hrsg. G. H. Needler. – BiblioBazaar, LLC, 2007. – 532 S.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Долгополова Л. А. Изменения в структурном членении инфинитива в немецком языке.

В статье рассматривается проблема становления и развития инфинитивных форм немецкого языка; выявляются общие и специфические черты морфологической эволюции инфинитива и его перехода из субстантивной в глагольную парадигму; определяются особенности упрощения морфемного членения структуры инфинитива (от четырех/пяти до двух) и основные этапы ее модификации в истории немецкого языка.

Dolgoplova L. A. The Structural Modifications of the Infinitive in German.

The article is devoted to the analysis of the structural modifications of the infinitive forms in German, its general and specific peculiarities of morphological evolution and its transition from nominative to verbal paradigm, the specific of simplification of infinitive structure (from four/five to two-morphemes) and the general stages of its modification in the history of German.